

УДК 378:35.072.1

ВОЛОДИМИР МОКЛЯК

(Полтава)

ОБГРУНТУВАННЯ ПОНЯТТЯ «АВТОНОМІЯ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ»

Доведено, що у сфері вищої освіти обов'язковою є відповідальність усіх учасників освітнього процесу. Показано, що автономія вищих навчальних закладів – університетів – існувала з моменту їх заснування (XII ст.). Обґрунтовано поняття “автономія вищого навчального закладу” та проаналізовано поняття “академічні свободи”.

Ключові слова: вищий навчальний заклад, університет, автономія вищого навчального закладу, академічні свободи, відповідальність, якість вищої освіти.

У сучасних умовах суспільно-економічних трансформацій виникає потреба в кваліфікованих спеціалістах, які були б високопрофесійними, компетентними фахівцями з особистісними якостями, затребуваними на світовому ринку праці. Теоретичні дослідження та емпіричний досвід переконують, що ці якості формуються під час навчання у вищому навчальному закладі, який формує науковий світогляд випускника та визначає його професійне становлення [8, с. 3]. “Університетська автономія має сприяти досягненню головної стратегічної мети освітньої сфери – конкурентоздатності українського фахівця на глобальному світовому ринку трудових відносин та відповідного здобуття гідного місця Україною в когорті інтелектуальних і високоосвічених європейських держав” [6, с. 6].

Вища освіта передбачає відповідальність як викладачів за надання якісних освітніх послуг, так і студентів за ефективне засвоєння знань. Майбутнє

країни залежить від того, як студенти навчаються та усвідомлюють важливість цього процесу для розвитку своєї нації [7]: “Діалектичний взаємозв’язок свободи й відповідальності на рівні освітньої системи знаходить вияв у нерозривності академічних свобод учнів та студентів і їхньої відповідальності за навчання” [7, с. 27].

Структура вищої освіти в Україні представлена вищими навчальними закладами. Вищий навчальний заклад – освітній, освітньо-науковий заклад, який реалізує відповідно до наданої ліцензії освітньо-професійні програми вищої освіти за певними освітньо-кваліфікаційними рівнями, забезпечує навчання, виховання та професійну підготовку осіб відповідно до їх покликання, інтересів, здібностей та нормативних вимог у галузі вищої освіти, а також здійснює наукову та науково-технічну діяльність [3, с. 100]. Типи ВНЗ – університети, академії, інститути, консерваторії, коледжі, технікуми [3, с. 100].

Університет – це найдавніший і головний тип європейського ВНЗ з великою кількістю відділень (факультетів), діяльність якого спрямована на розвиток освіти, науки і культури у спосіб здійснення фундаментальних наукових досліджень та організації навчання за всіма рівнями вищої професійної, післядипломної і другої (додаткової) освіти з широкого спектру природничо-наукових, гуманітарних та інших галузей науки, техніки і культури [5, с. 940]. Перші університети з’явилися у XII–XIII ст. в Італії, Іспанії, Франції, Англії. Упродовж розвитку університетів по-різному формувалися їх відносини з державою, і на початок XIX століття сформувалися три типи університетів зі своєю специфікою співвідношення “держава – університет” [7, с. 28]:

I. Оксфордський і Кембриджський (пізніше також Гарвардський та Стенфордський) – університети, які зберегли автономію й академічні свободи як своє головне надбання.

II. Французькі університети, де заперечувалася не тільки академічна свобода, а й інші свободи науково-педагогічних працівників.

III. Німецькі університети – перебували під повним управлінням держави до 1810 р., коли було утворено Берлінський університет і сформульована В. фон Гумбольдтом відома ідея академічної свободи як базового принципу класичного університету [7, с. 29].

Ще з XII ст. університети мали чотири сутнісні привілеї, які визначали їх автономію та академічні свободи: 1) виключне право присвоювати наукові ступені і вчені звання; 2) надавати освітні послуги у межах християнського світу; 3) мати автономію в юрисдикції; 4) право на страйк і незалежність від громади міста, де географічно розташовувався заклад [6, с. 7].

Дослідження процесу зростання ролі вищої освіти в суспільному розвитку розглядаються в працях таких учених, як В. Андрущенко, А. Бойко, Ю. Верланов, Д. Герцюк, Н. Дем’яненко, Л. Зеленська, С. Клепка [4], А. Крисоватий, О. Линовицька та ін.

Проте комплексного дослідження поняття “автономія вищого навчального закладу” здійснено не було, це потребує спеціальної наукової розробки, узагальнення й творчого використання.

Метою статті є аналіз літературних джерел та обґрунтування на їх основі поняття “автономія вищого навчального закладу” як історичного та сучасного феномену, що є передумовою надання якісних освітніх послуг у вищій школі.

Політологічний енциклопедичний словник дає таке визначення: *автономія* – у широкому розумінні – надання деяким частинам держави (областям, департаментам, префектурам, провінціям та ін.) прав на самоврядування в адміністративній сфері (у такому значенні цей термін вживається в політико-юридичних науках); у вузькому, спеціальному розумінні – широке внутрішнє самоврядування політико-національного або національно-теоретичного утворення в рамках єдиної держави і стосується не лише адміністративної, а й інших сфер життя і діяльності, а також деяких питань законодавства (у цьому розумінні це поняття вживається в політології та етнополітології) [10, с. 10].

Український педагогічний словник дає таке визначення: *автономія* – встановлення норм (правил) для себе самого; протилежністю автономії є гетерономія. Суб'єктом автономії може бути як особистість, так і група людей; у школі такою групою може бути об'єднання кількох учнів для розв'язання певного завдання; шкільний клас, орган учнівського самоврядування або учнівська організація. В міру соціального розвитку особистості й групи гетерономія поступається місцем автономії сферою, яка особливо сприяє розвитку автономії молоді, є поза класна й позашкільна робота, а також діяльність учнівських організацій [1, с. 13]. Враховуючи останнє визначення, варто зазначити, що у вищому навчальному закладі суб'єктами автономії можуть бути органи студентського самоврядування.

З поняттям "*автономія вищого навчального закладу*" тісно пов'язано поняття "*академічні свободи*". Ми розуміємо автономію вищого навчального закладу як його зовнішню самоідентифікацію, а академічну свободу – провідний принцип внутрішньої організації його діяльності. Уважаємо, що варто проаналізувати також і поняття "*академічні свободи*".

Академічні свободи – право викладачів вищих навчальних закладів, зокрема університетів, проводити навчальну й наукову роботу, керуючись своєю совістю, без обмежень з боку держави чи церкви, а також право студентів на самоврядування й на організацію занять на власний розсуд. Академічні свободи передбачалися в Середньовіччя привілеями з боку церкви чи світських владик, пізніше – державними законами. Вони відігравали прогресивну роль, забезпечуючи певну незалежність науки від теології. Академічні свободи педагогічних, науково-педагогічних працівників, студентів, курсантів, аспірантів, докторантів тощо визначені законом України "Про освіту". В законі сформульовані їхні права та обов'язки і гарантії державою цих прав [1, с. 18].

У словнику-довіднику з педагогіки знаходимо таке визначення: *автономія вищого навчального закладу* – самостійність освітнього закладу вищої професійної освіти (ВНЗ) у підборі та розміщенні кадрів, здійсненні навчальної, наукової, господарської та іншої діяльності у відповідності до законодавства та статуту вищого навчального закладу. Автономія ВНЗ передбачає відповідальність за створення оптимальних умов для вільного пошуку наукової істини, її вільного викладу та розповсюдження. Автономія ВНЗ проявляється у наданні студентам, педагогічним та науковим працівникам певних академічних свобод [11, с. 7]. Дефініція поняття "*академічні свободи*" цілком тотожна з тим, яке подано в українському педагогічному словнику.

Педагогічний енциклопедичний словник дає таке визначення: *академічна свобода* – надання визначених прав працівникам освіти (професорсько-викладацькому складу, науковим робітникам та студентам вищих навчальних закла-

дів). Означає можливість для викладача вільно викладати навчальний предмет на власний розсуд, вибирати теми і методику для наукових досліджень, а для студента – отримувати знання відповідно до своїх нахилів і потреб. Надані академічні свободи передбачають академічну відповідальність освітнього закладу за створення оптимальних умов для вільного пошуку істини [9, с. 13].

Дослідженням установлено, що сучасні нормативно-правові документи, які визначають розвиток та реорганізацію сучасної вищої освіти в Україні, орієнтуються на розширення автономії навчальних закладів. Зокрема, “Національною стратегією розвитку освіти в Україні на 2012-2021 рр.” визначено такі завдання: 1) завершення розроблення та прийняття Верховною Радою України Закону України “Про вищу освіту” та Постанови Кабінету Міністрів України “Про затвердження Національної рамки кваліфікацій”; 2) централізація управління вищою освітою, реформування та оптимізація мережі вищих навчальних закладів, приведення її у відповідність з потребами розвитку національної економіки та запитами ринку праці; 3) створення дослідницьких університетів, розширення автономії ВНЗ та ін.

Реформування системи вищої освіти в Україні, визначене новим Законом України “Про вищу освіту”, побудовано на засадах автономії вищого навчального закладу: 1) в основі змін до вищої школи – ідея автономії в академічній, організаційній та фінансовій сферах; 2) якість підготовки фахівців у вищих навчальних закладах стане основою конкуренції між ними; 3) проведення вищими навчальними закладами внутрішнього публічного моніторингу, результати якого будуть розміщені на їх сайтах; 4) запровадження Національного агентства з якості вищої освіти та незалежних установ оцінювання та забезпечення якості вищої освіти тощо [2].

Закон України “Про вищу освіту” починається з основних термінів: *автономія вищого навчального закладу* – самостійність, незалежність і відповідальність вищого навчального закладу у прийнятті рішень стосовно розвитку академічних свобод, організації освітнього процесу, наукових досліджень, внутрішнього управління, економічної та іншої діяльності, самостійного добору і розстановки кадрів у межах, встановлених цим Законом. *Академічна свобода* – самостійність і незалежність учасників освітнього процесу під час провадження педагогічної, науково-педагогічної, наукової та/або інноваційної діяльності, що здійснюється на принципах свободи слова і творчості, поширення знань та інформації, проведення наукових досліджень і використання їх результатів та реалізується з урахуванням обмежень, встановлених законом.

Цікавим є співвідношення між поняттями “автономія вищого навчального закладу” та “академічні свободи”: в одних дослідженнях зустрічаємо, що автономія включає академічні свободи, в інших – що академічні свободи передбачають автономію. Ми дотримуємося думки, що автономія вищого навчального закладу – ширше поняття, яке включає в себе академічні свободи.

Отже, автономія вищого навчального закладу передбачає:

- 1) самостійність у підборі та розміщенні кадрів;
- 2) незалежність у здійсненні навчальної, наукової, господарської та іншої діяльності;
- 3) створення оптимальних умов для вільного пошуку, викладу та розповсюдження наукової істини;

- 4) існування академічних свобод (свобода викладання, наукових досліджень та навчання);
- 5) діяльність органів студентського самоврядування;
- 6) відповідальність вищого навчального закладу за якість наданих освітніх послуг.

Наша наукова розвідка не вичерпує всіх аспектів дослідження. Подальшого аналізу потребує зарубіжний досвід автономізації вищих навчальних закладів, розвиток автономії вітчизняних вищих навчальних закладів XIX – XX ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
2. Закон України “Про вищу освіту” : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
3. Зіньковський Ю. Ф. Вищий навчальний заклад / Ю. Ф. Зіньковський // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 100–101.
4. Клепко С. Ф. Автономія університету і міждисциплінарна інтеграція / С. Ф. Клепко // Магістратура : історія становлення, перспективи розвитку : матеріали регіональної наук.-практ. конф., 21 квітня 2004 р. / Полтавський державний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, Полтавський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського. – Полтава : АСМІ, 2004. – С. 40–44.
5. Козлакова Г. О. Університет // Г. О. Козлакова // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 940–941.
6. Крисоватий А. Автономія університету: коди поступу / А. Крисоватий // Психологія і суспільство. – 2014. – № 3. – С. 6–10.
7. Линовицька О. Академічні свободи та університетська автономія / О. Линовицька // Вища освіта України. – 2011. – № 3. – С. 27–31.
8. Мокляк В. М. Студентське самоврядування в історії розвитку вищої школи України (XIX – початок XX століття) : Дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Володимир Миколайович Мокляк. – Полтава : 2011. – 254 с.
9. Педагогический энциклопедический словарь / Гл. ред. Б. М. Бим-Бад; редкол.: М. М. Безруких, В. А. Болотов, Л. С. Глебова и др. – М. : Большая Российская энциклопедия, 2003. – 528 с.
10. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.
11. Словарь-справочник по педагогике / Авт.-сост. В. А. Мижериков; под общ. ред. П. И. Пидкасистого. – М. : ТЦ Сфера, 2004. – 448 с.

ВЛАДИМИР МОКЛЯК

ОБОСНОВАНИЕ ПОНЯТИЯ «АВТОНОМИЯ ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ»

Доказано, что в сфере высшего образования обязательной есть ответственность всех участников образовательного процесса. Показано, что автономия высших учебных заведений – университетов – существовала с момента их учреждения (XII ст.). Обосновано понятие “автономия высшего учебного заведения” и проанализировано понятие “академические свободы”.

Ключевые слова: высшее учебное заведение, университет, автономия высшего учебного заведения, академические свободы, ответственность, качество высшего образования.

VOLODYMYR MOKLIAK

SUBSTANTIATION OF CONCEPT «AUTONOMY OF HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS»

There is a necessity in skilled specialists in the modern conditions of social-economic transformations. These specialists would be high-professional, competent ones with personality qualities which is highly sought in the world labour market. Higher education envisages the responsibility of teachers for the grant of quality educational services on the one hand and students for the effective mastering of knowledge on the other hand. The structure of higher education in Ukraine is presented by higher educational establishments. The university is the oldest and the main type of higher educational establishments with lots of divisions (faculties), the activity of which is orientated to development of education, science and culture in the method of realization of fundamental scientific researches and organization of studies for all levels of higher professional, post-graduate and second (additional) education from the wide spectrum of naturally-scientific, humanitarian and other branches of science, technique and culture.

The relationships of universities with state were differently formed during their development. At the beginning of XIX centuries there were formed three types of universities with their own specific nature of correlation "state – university". They are:

I. Oxford and Cambridge Universities (later also Harvard and Stanford Ones) are universities which have saved their autonomy and academic freedoms as their main property.

II. French universities are universities where academic freedom and other freedoms of scientifically-pedagogical workers were denied.

III. German universities were under complete management of the state till 1810 when Berlin University was formed and Wilhelm von Humboldt's famous idea of academic freedom as base principle of classic university was formulated.

Yet from the XII century universities had four essence privileges that determined their autonomy and academic freedoms. They were: 1) the absolute title to appropriate scientific degrees and academic ranks; 2) to render the educational services in limits of the christian world; 3) to have an autonomy in jurisdiction; 4) rights to strike and independence from the society of a city, where establishment was geographically situated.

Autonomy of higher educational establishment is the independence of educational establishment of higher professional education in the selection and disposition of personnel, realization of educational, scientific, economic and other activity according to the legislation and the charter of higher educational establishment. Academic freedoms are the rendering of certain rights to the education workers (teaching stuff, research fellows and students of higher educational establishments). It means that muster can freely teach his subject in his discretion, choose themes and methodology for scientific researches. The student can get knowledge according to his own inclinations and necessities. The given academic freedoms envisage academic responsibility of educational establishment for creation the optimal terms for the free search of truth.

Autonomy of higher educational establishment envisages: 1) independence in the selection and disposition of personnel; 2) independence in realization of educational, scientific, economic and other activity; 3) creation of optimal conditions for free search, teaching and distribution of the science truth; 4) existence of academic freedoms (freedom of teaching, scientific researches and studies); 5) activity of student self-government organs; 6) responsibility of higher educational establishment for the quality of the rendered educational services.

Keywords: *higher educational establishment, university, autonomy of higher educational establishment, academic freedoms, responsibility, quality of higher education.*

Одержано 25.06.2015, рекомендовано до друку 30.06.2015.